

Харківський полки, що вели свій родовід від слобідських полків 1651 року, 17-й уланський Новомиргородський, 3-й гусарський Єлисаветградський, 9-й гусарський Київський та 17-й гусарський Чернігівський полки, які походили від компанійців 1668 року. 6-й драгунський Глухівський і 12-й драгунський Стародубський були нащадками городових лівобережних полків. 11-й уланський Чугуївський продовжував лінію чугуївських козаків. 8 уланських полків мали за родоначальників українських козаків 1812 року та бузьких козаків. Кубанське військо визнавалося прямим спадкоємцем запорожців.

МІЖНАРОДНИЙ СТАТУС ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ ЗА ОСМАНСЬКОЮ ТИТУЛАТУРОЮ ГЕТЬМАНІВ

О. Галенко (кафедра історії)

Дипломатичне листування є важливим джерелом для оцінки реального політичного статусу країн. Для держав із сильними традиціями степових імперій, якими були, зокрема, Османська імперія, Кримський ханат, Московська держава, це тим більше характерно, оскільки для них дипломатичне листування було однією з арен справжнього змагання, яке відбувалося паралельно із суперництвом у сфері воєнній та політичній. За степовою традицією критерієм у стосунках між правителями в першу чергу були не багатство, військо і навіть не приналежність династії, а ставлення правителів один до одного з точки зору рівності та підлеглості.

Самі османські султани, з точки зору османських політичних теорій, хоч і належали до категорії суверенних володарів, але не належали до всесвітніх правителів (*sahib-kiran* — володарів сприятливого розташування планет), якими були тільки Олександр Македонський, Чингіз Хан та Тімур. З османських султанів до цієї плеяди мало не прилучився один Селім I Лютий, а решта представників династії уособлювала властителів трохи нижчих рангом, причому таких, що дістали владу явочним порядком — *sahib-i-zuhur*, а не в силу династичних прав. Отже, якщо самі османські політичні теоретики так прискіпливо намагалися підшукати точне місце османським султанам, титулатура, що вживалася в практичних стосунках, поготів мусила точно відбивати співвідношення сил. З іншого боку, категорія *sahib-i-zuhur* створювала для османів правове поле у взаєминах з нелегітимними, але реально існуючими владними структурами.

В османській канцелярії система титулування своїх та інозем-

них державних осіб була розроблена до найменших подробиць. Вживання титулів та формула звернення *inscriptio* (в османській дипломатиці відповідним терміном було слово *елькаб*), розроблені ісламськими канцеляристами й освячені згодом степовою традицією, набуло сили світського закону — *кануну*. Найменша зміна в титулатурі засвідчувала істотні зміни в реальному становленні певної особи.

Османський *елькаб* українських гетьманів був такий: *Qudwetu 'utera 'i-l-Masihiyye, 'umdetu-l-kubera 'i-l-'Isawiyye Zaporove hatmani* — “взірець месіянських [тобто християнських.— О. Г.] емірів, стовп Ісусових мужів Запорозький гетьмане”. Ключовим у цьому титулуванні є слова *емір* — “правитель” та *кабір* — “великий муж”. Слово *емір* вживалося для будь-якого правителя, який виконував також воєнні функції, починаючи від османських провінційних начальників санджак-беїв і аж до монарших осіб Європи, нехай то буде німецький імператор, французький король, московський цар, дож Венеції і т. п. Серед таких осіб знаходимо принців та князів українських гетьманів, які, таким чином мали статус правителів окремої самостійної території, що управлялась за своїми законами.

Але це ще не вказує на суверенний статус гетьманів. Категорія суверенних, тобто повноправних, а отже, таких самих суверенних, як і османські султани, правителів, в ісламському праві мала чітке визначення *sikke ve hutbe sahibi* — володар монети й проповіді, падишах. Для них османи додавали в *елькабах* після слова *емір* ще прикметник *'azam* — “великий”. Так, *елькаби* вказаних монархів включали як обов’язковий компонент *iftikharu* (або *qudwetu*) *'utera 'i-l-'izam-l-'Isawiyye* — “гордість великих правителів Ісусових”. Вживання сполучення *'utera 'i-l-'izam* для *елькабу* персон нижчого рангу також могло трапитися вряди-годи, але тільки при листуванні не від імені султана чи Порти, а від достойників приблизно рівного рангу.

Що стосується українських гетьманів, то їхній *елькаб* був незмінний від часу Богдана Хмельницького. “Гордістю християнських правителів”, не “великих”, а просто “правителів”, іменувався сам Хмельницький та й інші українські гетьмани — Іван Виговський, Петро Дорошенко та Пилип Орлик, за правління яких Україна мала особливо тісні стосунки з Османською імперією. Цікаво, що у нішані, тобто привілеї, виданому Петрові Дорошенку, видно, що османи, приймаючи Україну під свій протекторат, надавали їй політико-адміністративного статусу санджаку, тобто дійсно найнижчої адміністративно-територіальної самоврядуваної (адже світські закони, *канун*, були в кожному санджаку свої) одиниці, що існувала

в імперії. Посада намісника санджаку — санджак-бея відповідала титулу *еміра* і рангу одnobунчужного паші, тобто паші, який мав право носити бунчук з одним кінським хвостом. Відповідно, *елькаб* таких османських начальників та українських гетьманів був майже однаковим, хіба що при зверненні до перших до слова *емір* часом додавався епітет “*kiram*” — “достойний”, наприклад: *kudvetu-l-‘umera’i-l-kiram* — гордість достойних правителів. Трохи інакші *елькаби* *e’azimu-* або *emiru-l-‘umera’i-l-kiram* — “велич” чи “правитель достойних правителів” вживалися для вищих рангом начальників-бейлербеїв — намісників великих провінцій, які мали ранг двобунчужного паші. Незмінність сполучення *‘umera’i-l-kiram* у титулуванні різних за рангом, але все ще не суверенних османських достойників, добре показує, що слово *kiram* слід розуміти буквально, а не як синонім до слова “великий”, яке повністю міняло б статус адресата. А від того, що слово *emir* часом замінювалося на *e’azim*, відношення суверенності не мінялися.

Одне слово, в очах османів українські гетьмани вважалися самостійними, але не суверенними правителями, які стояли згідно з османською ієрархією приблизно на одному щаблі з санджакбеями, а сама Україна вважалася окремою самоврядною, але несуверенною країною, близькою за статусом до санджаку. Причому, треба зазначити, цей статус зберігався за Україною, поки вона користувалася автономією, незалежно від того, який там був уряд — власне український гетьманський чи російський. Так, Київський генерал-губернатор Олексій Леонтєв саме перед призначенням на Україну гетьманом К. Розумовського, також титулувався *кадієм* (суддею) Кефи як *‘umdetu-l-‘umera’i-l-mesihyye*, щоправда, цей *елькаб* був згаданий ніби на всяк випадок після назви основної посади Леонтєва(!): *hala Kijov zaparalı* — нині київський губернатор.

Подібний до України статус мали й васальні османські володіння, такі як Молдавія, Валахія, Семиграддя (окрім Кримського ханату та деяких інших мусульманських країн). Ці держави не входили до складу османської держави як звичайні провінції, адже вони сплачували їй данину, управлялися власною династією та користувалися певною автономією, що також давало право на самостійні зовнішні зносини. Саме такий статус здавався українським гетьманам і до, і після Хмельницького вигіднішим для України, аніж її становище в складі Речі Посполитої чи Московщини. Причому здобути в Османській імперії такий статус можна було просто: для цього треба було лише прийняти її протекцію і формально стати країною ісламу — *daru-l-islam*.

Отже, Порта підтримувала досить високий рівень спілкування з Україною, створюючи таким чином необхідне правове поле для взаємних стосунків.

Важливим показником міжнародного статусу України є також титулатура московських царів, особливо з огляду на вживання османами терміну "*Рус*". Османісти, навіть розібравшись з османською титулатурою московських царів, поки що випустили з-під уваги той факт, що османи вживали до 1741 р. для російських царів термін "*москов кирали*" і ніколи до того не асимілювали поняття *рус* та *москов*. Проте аналіз вживання цих термінів в османсько-московських дипломатичних пересправах є темою для іншої дискусії.

РАННІ БУРЖУАЗНІ РЕВОЛЮЦІЇ ТА СУЧАСНА ІСТОРИЧНА ДУМКА

Е. Кучменко (кафедра історії)

В сучасних умовах осмислення історичних уроків та наслідків революцій минулого набуло великого значення, і це активізувало для істориків завдання пошуку нових дослідницьких підходів, оновлення проблематики, перегляду схем, а також зміни ставлення як до спадщини минулого, так і до сучасної закордонної історіографії. На думку англійського дослідника Дж. Е. Ейлмера у 1950—1970 роки грандіозними альтернативними моделями, які давали конституційно-політичне, релігійне, соціально-економічне та еклектичне чи мальтоказуальне пояснення причини, природи і наслідків революції, було кинуте виклик з боку вчених, які розвивали локальні, екометричні дослідження і які орієнтували свої праці на нові види історії. Оцінюючи процес розвитку історіографії, Ейлмер робить висновок, що необхідно уникати категорій, багато з яких грубі та даремні, що, наприклад, такі поняття, як військовий історик, історик-ліберал, історик-марксист, не передають справжніх позицій вченого. Так, говорячи про англійську буржуазну революцію, він вбачає у числі важливих завдань, які стоять перед істориками, встановлення ступеня руйнування у ході революції та повноти подолання наслідків її у 1660-і роки, що дозволило б показати британську історію як довготривалу безперервність у відношеннях держави й суспільства, котра мала періоди піднесення та оновлення, що припадало на XII ст., 30-ті роки XVI ст., 1640—1660-і роки, 30-і роки XIX ст. та 70—80-і роки XX ст.

Якщо звернутися до Французької буржуазної революції кінця